

Jaroslav Doleček

MODERNÍ UČEBNICE ELEKTRONIKY

2. díl Polovodičové prvky a elektronky

---

dioda • bipolární tranzistor • unipolární tranzistor • tyristor • triak • diak
trioda • vícemřížkové elektronky • obrazovka
Hallova sonda • magnetorezistor • magnetodiody • termistor • varistor

Praha 2005

Jaroslav Doleček

Moderní učebnice elektroniky 2. díl

Lektor Ing. Jiří Hozman

Bez předchozího písemného svolení nakladatelství nesmí být kterákoli část kopírována nebo rozmnožována jakoukoli formou (tisk, fotokopie, mikrofilm nebo jiný postup), zadána do informačního systému nebo přenášena v jiné formě či jinými prostředky.

Autor a nakladatelství nepřijímají záruku za správnost tištěných materiálů. Předkládaná zapojení a informace jsou zveřejněny bez ohledu na případné patenty třetích osob. Nároky na odškodnění na základě změn, chyb nebo vynechání jsou zásadně vyloučeny.

Veškerá práva vyhrazena.

© Ing. Jaroslav Doleček, 2005

© Nakladatelství BEN – technická literatura, Věšínova 5, Praha 10

Jaroslav Doleček, MODERNÍ UČEBNICE ELEKTRONIKY

BEN – technická literatura, Praha 2005

ISBN 80-7300-161-6

STRUČNÝ OBSAH

obsah 1. dílu – Základní pojmy, R, L, C

- 1 ZÁKLADNÍ ELEKTRICKÉ VELIČINY A POJMY**
- 2 IDEÁLNÍ ELEMENTÁRNÍ AKTIVNÍ A PASIVNÍ LINEÁRNÍ PRVKY**
- 3 ODPOROVÉ OBVODY A VÝKONOVÉ PŘIZPŮSOBENÍ**
- 4 EKVIVALENCE PASIVNÍCH JEDNOBRANŮ**
- 5 ANALÝZA LINEÁRNÍCH ELEKTRONICKÝCH OBVODŮ**
- 6 SLOŽENÉ JEDNOBRANY OBSAHUJÍCÍ IDEÁLNÍ OBVODOVÉ PRVKY**
- 7 PŘENOSOVÉ VLASTNOSTI DVOJBRANŮ**
- 8 REÁLNÉ LINEÁRNÍ SOUČÁSTKY ELEKTRONICKÝCH OBVODŮ**
- 9 PŘÍLOHA MATICE A DETERMINANT**

obsah 2. dílu – Polovodiče a elektronky

- 1 POLOVODIČOVÉ SOUČÁSTKY S JEDNÍM PŘECHODEM PN**
- 2 TRANZISTORY A POLOVODIČOVÉ VÝKONOVÉ A SPÍNACÍ PRVKY**
- 3 ELEKTRONKY**
- 4 POLOVODIČOVÉ SOUČÁSTKY BEZ PŘECHODU PN**

obsah 3. dílu – Optoelektronika

- 1 O SVĚTLE**
- 2 DIODY LED**
- 3 LASEROVÉ DIODY**
- 4 DETEKTORY SVĚTELNÉHO ZÁŘENÍ**
- 5 OPTOELEKTRONICKÉ VAZEBNÍ ČLENY – OPTRONY**
- 6 ZOBRAZOVACÍ JEDNOTKY – DISPLEJE**
- 7 OBRAZOVÉ SENZORY**
- 8 OPTICKÁ VLÁKNA**

PODROBNÝ OBSAH

O KNIZE	8
----------------------	----------

1 POLOVODIČOVÉ SOUČÁSTKY S JEDNÍM PŘECHODEM PN	9
---	----------

1.1 Úvod	10
1.1.1 Základní vlastnosti polovodičového materiálu	10
1.1.2 Vodivost polovodičů	11
1.2 Vlastní polovodiče (intrinsické)	11
1.3 Nevlastní polovodiče (extrinsické)	13
1.3.1 Polovodiče typu N	13
1.3.2 Polovodiče typu P	14
1.3.3 Vliv teploty na vodivost polovodiče	15
1.4 PN přechod	15
1.4.1 PN přechod bez přiloženého napětí	15
1.4.2 PN přechod s přiloženým napětím	16
1.4.2.1 Přechod PN polarizovaný v závěrném směru	16
1.4.2.2 Přechod PN polarizovaný v propustném směru	17
1.5 Polovodičová dioda	18
1.5.1 Náhradní zapojení (model) diody	19
1.5.1.1 Kapacita a indukčnost PN přechodu diody	20
1.5.2 Teplotní závislost PN přechodu	21
1.5.3 Průrazy PN přechodu	22
1.5.3.1 Zenerův průraz	22
1.5.3.2 Lavinový průraz	22
1.5.3.3 Tepelný průraz	23
1.5.4 Typy diod	23
1.5.4.1 Hrotové diody	24
1.5.4.2 Plošné diody	25
1.5.5 Parametry diod	27
1.5.5.1 Mezní parametry diody	27
1.5.5.2 Provozní parametry diod	28
1.5.5.3 Dynamické parametry diod	28
1.5.6 Typy diod z hlediska funkce	30
1.5.6.1 Diody pro všeobecné použití	30
1.5.6.2 Usměrňovací diody	30
1.5.6.3 Vysokofrekvenční (signálové) diody	33
1.5.6.4 Stabilizační a referenční diody	33
1.5.6.5 Transil a trisil	34
1.5.6.6 Kapacitní diody – varikapy a varistory	36
1.5.6.7 Tunelová dioda (Esakiho)	39
1.5.6.8 PIN dioda	39
1.5.6.9 Schottkyho dioda	40

1.5.7	Příklady obvodů s diodami	42
1.5.7.1	Jednocestný usměrňovač	42
1.5.7.2	Dvojcestný usměrňovač – zapojení do hvězdy	43
1.5.7.3	Graetzovo zapojení dvojcestného usměrňovače	45
1.5.7.4	Použití Zenerových diod	46

2 TRANZISTORY A POLOVODIČOVÉ VÝKONOVÉ A SPÍNACÍ PRVKY 53

2.1 Tranzistory 54

2.2 Bipolární tranzistor 54

2.2.1	Základní uspořádání a princip činnosti bipolárního tranzistoru	54
2.2.2	Hlavní vlastnosti NPN a PNP tranzistorů v aktivním režimu	58
2.2.2.1	Základní zapojení tranzistoru	59
2.2.2.2	Proudové zesilovací činitele a a b	59
2.2.2.3	Porovnání hlavních vlastností Si tranzistorů NPN a PNP	61
2.2.2.4	Statické charakteristiky a parametry bipolárních tranzistorů	61
2.2.2.5	Zatěžovací přímka	63
2.2.2.4	Hlavní vlastnosti základních zapojení tranzistorů	66
2.2.2.5	Čtyřpólové parametry tranzistoru pro malé signály	67
2.2.2.6	Teplovní závislost parametrů bipolárních tranzistorů	71
2.2.2.7	Důležité mezní parametry bipolárních tranzistorů	73
2.2.3	Principy využití bipolárních tranzistorů	74
2.2.3.1	Tranzistor pracuje v lineárním režimu	74
2.2.3.2	Tranzistor ve spínacím režimu v zapojení SE	78
2.2.4	Darlingtonovo a Sziklaiovo zapojení	80
2.2.4.1	Darlingtonovo zapojení	80
2.2.4.2	Sziklaiovo zapojení (komplementární Darlingtonovo zapojení)	81

2.3 Unipolární tranzistory 83

2.3.1	Princip tranzistoru řízeného polem	83
2.3.1.1	Něco z historie	83
2.3.1.2	Základní idea FET	84
2.3.2	Tranzistory řízené elektrickým polem typu JFET	85
2.3.2.1	Úvod	85
2.3.2.2	Princip činnosti	86
2.3.2.3	Konstrukční uspořádání JFET	90
2.3.2.4	Důležité parametry tranzistorů JFET	90
2.3.2.5	Využití tranzistorů JFET	91
2.3.3	Tranzistory s izolovaným hradlem (IGFET)	93
2.3.3.1	Tranzistor MOSFET s indukovaným kanálem	93
2.3.3.2	Tranzistor typu MOSFET s vodivým kanálem (se zabudovaným kanálem, s trvalým kanálem)	96
2.3.3.3	Teplovní závislost tranzistorů MOSFET	99
2.3.3.4	Důležité parametry tranzistorů MOSFET	100
2.3.4	Mikrovlonné unipolární tranzistory	101
2.3.4.1	Tranzistor MESFET	101
2.3.4.2	Tranzistor HEMT	101
2.3.5	Zapojení s unipolárními tranzistory	103
2.3.5.1	Unipolární tranzistor jako spínací prvek	103

2.3.5.2	Příklady zapojení s tranzistory JFET	105
2.3.5.3	Příklady zapojení s tranzistory MOSFET	107
2.3.6	Model tranzistorů řízených elektrickým polem pomocí čtyřpólových parametrů	109
2.3.7	Tranzistory MOSFET s dvojitým hradlem (Dual Gate MOS FET)	109
2.3.8	Komplementární MOS technologie (CMOS)	110
2.3.9	Zásady pro manipulaci s tranzistory řízenými elektrickým polem	111
2.3.10	Porovnání charakteristik tranzistorů řízených polem	112
2.4	Výkonové polovodičové součástky	114
2.4.1	Výkonové unipolární tranzistory	114
2.4.1.1	Výkonové tranzistory JFET a SIT tranzistory	114
2.4.1.2	Výkonové tranzistory MOSFET	115
2.4.1.3	Buzení výkonových spínacích tranzistorů	119
2.4.1.4	Ztrátový výkon PDS výkonových tranzistorů	121
2.4.1.5	Některé aplikace výkonových tranzistorů MOSFET	121
2.4.2	Bipolární výkonové tranzistory	126
2.4.3	Tranzistory IGBT	127
2.4.3.1	Některé důležité parametry tranzistorů IGBT	131
2.5	Porovnání vlastností bipolárních a unipolárních tranzistorů ...	134
2.5.1	Průrazy tranzistorů	134
2.5.1.1	Průrazy tranzistorů MOSFET	134
2.5.1.2	Průrazy bipolárních tranzistorů	135
2.5.2	Přednosti a nedostatky unipolárních tranzistorů vůči bipolárním	136
2.6	Vícevrstvé spínací polovodičové součástky	139
2.7	Tyristory	140
2.7.1	Důležité parametry tyristoru	141
2.7.2	Spínání tyristoru	144
2.7.2.1	Spínání tyristoru napětím mezi anodou a katodou – spínacím napětím $U(B_0)$	144
2.7.2.2	Spínání proudovým impulzem do řídicí elektrody	144
2.7.2.3	Sepnutí kapacitním proudem	145
2.7.3	Vypínání tyristoru	146
2.7.3.1	Vypínání tyristorů v obvodech střídavého proudu	146
2.7.3.2	Vypínání v obvodech stejnosměrného proudu	147
2.7.4	Dvouhradlový tyristor	148
2.8	Triak	149
2.9	Diak	152
2.10	Vypínací tyristory	154
2.10.1	Vypínací tyristor GTO	154
2.10.2	Vypínací tyristory IGCT	154
2.10.3	MCT – Mos Controlled Thyristor	155
2.10.4	Tyristory SiC a GaN	155
3	ELEKTRONKY	157
3.1	Princip elektronky	158
3.1.1	Katoda	158

3.1.2	Anoda	160
3.2	Dioda	160
3.3	Trioda	162
3.4	Vícemřížkové elektronky	166
3.4.1	Tetroda	166
3.4.2	Pentoda	167
3.4.3	Směšovací elektronky hexoda a heptoda	169
3.5	Obrazové elektronky – obrazovky	170
3.5.1	Konstrukční uspořádání obrazovek	170
3.5.1.1	Elektronová tryska	170
3.5.1.2	Vychylovací obvody elektronového paprsku	171
3.5.1.3	Barevné obrazovky	173

4 POLOVODIČOVÉ SOUČÁSTKY BEZ PŘECHODU PN 177

4.1	Úvod	178
4.2	Součástky z monokrystalických polovodičů	179
4.2.1	Hallova sonda	179
4.2.1.1	Hallův jev – princip	179
4.2.1.2	Polovodičová Hallova sonda	180
4.2.1.3	Využití Hallova jevu	183
4.2.2	Magnetorezistor	184
4.2.3	Magnetodioda	185
4.3	Součástky z polykrystalického materiálu	186
4.3.1	Termistory	186
4.3.1.1	Termistory se záporným teplotním koeficientem – termistory NTC	186
4.3.1.2	Termistory s kladným teplotním koeficientem – termistory PTC	189
4.3.1.3	Důležité parametry termistorů	190
4.3.2	Varistory	191

LITERATURA 195

ODBORNÁ LITERATURA A ČLÁNKY 197

REJSTŘÍK 200

KNIHY NAKLADATELSTVÍ BEN – TECHNICKÁ LITERATURA 204

KONTAKTY NA PRODEJNÝ TECHNICKÉ LITERATURY 207

Začátkem 60. let vedly ke snížení rozměrů a spotřeby první číslicové integrované obvody. V roce 1971 začíná nová éra rozvoje elektroniky vyrobením prvního mikroprocesoru. Zdokonalování technologických výrobních pochodů vedlo k soustavnému zmenšování rozměrů a spotřeby elektřiny a zároveň ke zvyšování množství polovodičových prvků v jednom integrovaném obvodu, ke zmenšování jejich rozměrů. Známy Moorův zákon říká, že se počet tranzistorů, které mohou být umístěny na jeden čip každých 18 měsíců zdvojnásobí. Nové objevy v oblasti fyziky dávají předpoklad, že se tento trend podaří udržet i v následujících letech, kdy se rozměry jednotlivých prvků integrovaných obvodů zmenší do oblasti nanometrů.

Pro technika v praxi je velmi obtížné být průběžně informován o většině novinek, které jsou výsledkem současného rychlého rozvoje. Konstruktor elektronických zařízení musí řešit široký komplex otázek počínaje volbou základní koncepce celého zařízení, návrhem dílčích bloků a jejich schémat a konče způsobem jejich realizace, včetně typových zkoušek. Pro rozbor, návrh, či použití elektronického obvodu je nutná znalost chování jeho součástek z hlediska působení různých vnějších vlivů.

Technik v praxi musí, podle svého zařízení, držet krok s dosaženým pokrokem v oboru svého působení nepřetržitým sledováním dostupných technických informací uveřejňovaných v technické literatuře a na Internetu.

Schopnost porozumět je založena na znalostech. Dobrý elektronik umí na příslušné úrovni kombinovat využívání potřebného matematického aparátu, poznatků přírodních věd a elektroniky.

Hlavní úlohou těchto textů je na úrovni průmyslové školy dát základní přehled možností využití a řešení moderních elektronických součástek.